

ХҒТАР 17.09.09
Ғылыми мақала

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-678X-2025-151-2-230-246>

Абай дәстүрі Мағаз Разданұлы өлеңдерінде

Т. Қадыл

Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институты, Алматы, Қазақстан

(E-mail: taldaobekashimhan@gmail.com)

Аңдатпа. Мақалада М. Разданұлының шығармашылық өсу жолы, Абайдан қабылдаған үлгісі (мазмұн, форма жағынан) зерттеледі. Зерттеудің мақсаты – Мағаз жасампаздығының ашылмаған тың қырларын ашу. Мағаз қытайдағы қазақ әдебиетінің негізін салушылардың бірі болған дарынды ақын. Ол поэзиясында өз басынан кешкен күрделі өмірді суреттей отырып, XX ғасырдың 30-ші жылдарынан 80-ші жылдар аралығында болған Қытай қоғамының тарихи, әлеуметтік шындығын ашады. Осы мақсатты орындау үшін оның «Асулар толғауы», «Уақытқа жауап», «Босаға», «Ертең» қатарлы жыр кітаптарына талдау жасалады. Мағаз өлеңдеріндегі шеберлік пен тереңдікті зерттеу де, әсіресе ондағы Абай үлгісін көрсету кезінде екі ақынның өлеңдері салыстыра талданады. Сондан-ақ зерттеудің теориялық негізін бекемдеу үшін шетелдік жазушы, философтардан Дерек Джонстон, Реми Хесс, Нэн Фань, Ло Гэньзы, Фьи Фың, ал отандық ғалымдардан Мұхтар Әуезов, Ғарифолла Есімнің ғылыми тұжырымдары басшылыққа алынды. Мақаланың ғылыми және практикалық маңыздылығы – зерттеу нәтижесінде М.Разданұлының поэзиялық мұрасы туралы маңызды тұжырымдардың жасалуы. Зерттеудің жаңалығы мен нәтижесі – Мағаз Разданұлының Абай дәстүрін жалғастырушы ақын екенінің дәйектелуі. Сондай-ақ ақынның түрмеде туған тағдырлы жырларындағы уақыт шындығы мен философиялық мәні танытылады. М.Разданұлының абақтыда туған шығармаларының тарихи мәні, заманалық суреті қоса көрсетіліп, оны ақын басынан кешкен күрделі өмір шындығымен сабақтастырыла қарастырылады.

Түйін сөздер: Мағаз Разданұлы, поэзия, Абай үлгісі, философиялық тереңдік, тарихи астар, көркемдік шеберлік.

Түсті: 20.12.2024; Жөнделді: 03.03.2025; Мақұлданды: 05.06.2025; Онлайн қолжетімді: 25.06.2025

Кіріспе

Мағаз Разданұлы – өз дәуірінің қоғамдық ойын жеткізуде зор дарынын әйгілеген көрнекті тұлға. Ол 1924 жылы 22 сәуірде қазіргі ҚХР Алтай аймағы Буыршын ауданының Дулайты ауылында дүниеге келген. Мағаздың алғаш сауатын ашқан адам әкесі болса, қара қанаттанып өнерге аяқ басқан шағында рухани ұстаз тұтқан кісісі – ұлы Абай болды. Абай өлеңдерін қолынан тастамай оқыды, «Көзбен көріп, ішпен білуге» құмартты. Абайды ұстаз тұта отырып, алғашқы өлеңдерін соған еліктеп жазды, және әр туындысын Абайша терең ойлы етіп жазуға талпынды. Мағаз поэзиясына бажайлап үңілеген адам оның алғашқы өлеңдерінен тартып, толысқан ақын болған шағына дейінгі жазғандарынан Абайдың үлгісін байқамай, аңғармай қалмайды. «Өнердің жақсысы» (1949 ж.) деген мына өлеңінде де ұлы ұстазы Абай салған нәш-нақышпен түрлендіре жазады.

Атаққа құмартпай,
Ғылымды көздеңіз.
Құдық қаз инемен,
Ерінбей іздеңіз.

«Сен жақсы» дегенге
Мақтанға беріліп.
Құр қалып жүрмеңіз,
Әншейін еліріп.

Құр далбай не болар,
Бір сәуле қонбаса.
Абырой оралмас,
Шын ғылым болмаса [1, 63].

Ақын жалпы 11 шумақтан тұратын бұл өлеңінде адамдарға «Арғы атам бай болған, би болған» деп аруақ өңгеріп бос мақтан іздемей, ғылым тауып, адамшылық жолында болуды дәріптейді.

Осы сарындас «Кел өспірім жас ұлан» (1948 ж.) атты өлеңінде де ұрпақты оқу оқып, білім алуға шақырып ұран тастау жағы айқын көрінеді. Бұл – Абайдың «Жасымда ғылым бар деп ескермедім» деген әйгілі өлеңінен нәр алып, өркен жайған жас бұтақ тәріздес еді.

Кел өспірім жас ұлан,
Мектеп міне ашылды.
Шыққан күндей нұрланып,
Сәулесі оның шашылды.

Мектеп ана ұрпағын,
Адамдыққа баулымақ.
Балалықты қи бауырым,
Тентектіктен бол жырақ.

Еркелеткен ата-ана,
Ер жетер деп үмітті ол.
Ақтағандай еңбегін,
Сен білімді жігіт бол [1, 72].

Мағаз өмірінің бұл тұсы қазақ даласының әр жерінде білім ошақтары жарқырай жанып, сәулесін енді-енді шаша бастаған кез тұғын. Ақын өз халқының баяғыдай аз ғана малды түгемес байлық санап арқаны кеңге салмай, адамның көкірек көзін ашып, өзге жұртпен терезесін тең ететін өнер-білім үйренуді дәріптейді. Мұндай ғылым пайдасын бәрінен артық қоятын ұлы идеялар – Абай өлеңінің де үлкен арқауы болғаны анық. Бұл жағынан келгенде де Мағаз ойлары ұлы Абай ойымен тоғысады. Бұл зерттеу еңбекте Мағаздың тарихи астары қалың тағдырлы жырларын талдай келіп, оның Абай үлгісін қалай қабылдап, қаншалық дәрежеге жеткізгенін ашып беруді мақсат еттік.

Зерттеу материалдары мен әдістері

Зерттеудің материалы ретінде Мағаз Разданұлының «Уақытқа жауап» (1984), «Ертең» (1998), «Босаға» (1998), «Асулар толғауы» (1982) қатарлы жыр кітаптары мен Абай өлеңдері пайдаланылды. Мағаз өлеңдеріндегі Абай үлгісін көрсету үшін Мағаздың Абай жасаған өлең үлгілерінің құрлымдық (пішіндік) жағынан да үйреніп, сол үлгіге түсіре отырып жазаған бірқанша өлеңдері салыстырыла талданады. Әрі салыстыра талдау кезінде Мағаз өлеңдеріндегі ой тереңдігі мен дәуір рухы, замана суреті де қоса көрсетіледі. Зерттеудің теориялық негізін бекемдеу мақсатында шетелдік ғалымдардан Дерек Джонстон, Реми Хесс, Нэн Фань, Ло Гэньзы, Фии Фың, ал отандық ғалымдардан М.Әуезов, Ғ.Есім қатарлы ғылымдардың ғылыми тұжырымдары зерттеудің негізі ретінде басшылыққа алынды.

Зерттеудің негізгі теориялық (әдіснамалық) тәсілі – Мағаздың Абайды ұстаз тұта отырып, одан қабылдаған үлгісін дәлелдеп көрсетуде екі ақынның өлеңдері салыстра талданды. Өлеңнің сырт құрлымы, ішкі тереңдігі, дәір суреттерін беруі секілді жақтарын көрсетуде талдау, саралау, жинақтау, қорытындылау, т.б. ғылыми әдістер қолданылды. Зерттеу мәселесіне байланысты пікіріміздің ғылыми, әрі сенімді болуы үшін ақынның поэзиясына қатысты тұжырымдар; және ондағы кейбір философиялық атаулар (шайтан, қайғы жеу) салыстыра талдау, сипаттау әдістері арқылы терңдей ашылды.

Зерттеу нәтижелері және талқылау

Абайды өзіне ұстаз тұтқан Мағаз Абайдан үйрене отырып, өз сара жолын салуға құлшыныс жасайды. Абайға еліктеу барысы негізінен Мағаздың алғашқы өлеңдерінде көбірек ұшырасады. Дегенмен алғашқы қадамының өзінде әр өлеңінің іші мен сыртын бірдей әсем де әсерлі етіп шығаруға тырысады. Өлеңге Абайша зор талап қойды. Әрі өз өлеңіне алдымен өзі сыншы бола білді. Бұл кезде Мағаз Абайдың өлеңдерін ғана емес, Мағжан, Сәкен, Міржақып, Сұлтанмахмұт, Ақыт сияқты көптеген атақты ақындардың да өлеңдерін оқитын, және өз жазғанын солармен салыстырып та көретін. Өз өлеңі солардан төмен деңгейде жатыр ма деп ұялып тартынатын да еді. Сондықтан да болар алғашқы өлеңдерін айналасына біршама танымал болған өлеңші, айтыскер ақын жеңгесі Зәме Қосайқызының (Мәсіғұттың әйелі) атымен газет бетінде жариялайды. Мұнан өзге сол

кезде шыққан «Бірлік» журналында «Мір» деген қалам атпен бірқыдыру өлеңдері мен «Адасқан аюдың ақтық өсиеті» атты сатиралық дастаны жарық көреді.

Мағаздың алғашқы шығармаларын өзгенің атында немесе қалам атпен жариялауында да өзіне қойған талап-тұрғысының биік екенін байқауға болады. Абайға еліктеуден бастаған алғашқы өлеңдерінде өзіне тән бөгенайы, стилі менмұндалайды. Оның 24 жасында жазған «Көктем» деген өлеңінде кәнігі суреткерге тән алымдылық, ойлылық бар.

Бұзылды сайларда қар, өзенде мұз,
Бүркенген ақ жаулығын тастады құз.
Күн лебін сүйе қарап сүйді әлем,
Тұрғандай қолын бұлғап бір сұлу қыз.

Жылтиып жер бетінде жауқазындар,
Көгеріп күшіктеді жас өрім тал.
Шұбыртып шөбересін арттан ертіп,
Жөнелді күншуаққа кемпір мен шал.

Тастапты жылқышылар қошқар тонын,
Ескен жел тотықтырған өңін оның.
Маужырап жыл шыққан мал есін жиып,
Төседі арық-торпақ күнге жонын.

Жас төлдер дүркіресіп қотанда ойнап,
Шолып еткен шабақтайын салып ойнақ.
Аққу, қаз көлде жүзіп қиқуласса,
Бозторғай шырылдайды көкте сайрап [1, 87].

Мағаздың жаңа бастап жазып жүрген бұл өлеңінде Абай поэзиясының үлгісі бар десекте, ақын жалаң еліктеумен қалып қоймай, өзінше өрнек төккен.

Мағаздың ұқсас тақырыпты қалай жеткізіп жазғанын түсіну үшін Абайдың «Жазғытұры» өлеңімен салыстыра оқып көрелік:

Жаздың көркі енеді жыл құсымен,
Жайраңдасып жас күлер құрбысымен.
Көрден жаңа тұрғандай кемпір мен шал,
Жалбаңдасар өзінің тұрғысымен.

Кемпір мен шал шуақ іздеп, бала шулар,
Мал мазатсып, қуанып, аунап-қуанар.
Жыршы құстар әуеде өлең айтып,
Қиқу салар көлдегі қаз бен қулар.

Күн жоқта кісімсінер жұлдыз бен ай,
Ол қайтсын қара түнде жарқылдамай.
Таң атқан соң шығарын күннің біліп,
Өңі қашып, бола алмас бұрынғыдай [2, 120].

Абай «Жазғытұры» өлеңінде табиғат құбылысы мен қыр жайлаған малшы өміріндегі өзгерістерді шендестіре суреттей келе, тіршілік диалектикасын, заңды құбылысын философиялық ойларға ұластырады.

Мағаз Абай үлгісінен үйрене отырып, содан тың жол тапқан ақын. Өлеңнің ішкі мән-мазмұнын да, сыртқы образ-бояуын да нанымды шебер бере біледі. Әрбір көрініс деталды соншама жанды бейнелеуінен тіпті бұл өлеңді Мағаздың алғашқы қаламсынау өлеңі деп айту қиын. Көктемгі табиғат көрінісін, малшы өмірін айнытпай дәл, образды кестелеген. «Күн лебін сүйе қарап сүйді әлем, тұрғандай қолын бұлғап бір сұлу қыз», «Жылтиып жер бетінде жауқазындар» сықылды образды метафоралар керемет орнын тауып, өлеңге жан бітіріп, мол әсерге тоғытып тірі суретке айналдырып жіберген.

Абай:

Безендірген жер жүзін тәңірім шебер,
Мейірбандық, дүниеге нұрын төгер.
Анамыздай жер иіп емізгенде,
Бейне әкеңдей үстіңе аспан төнер [2, 121].

Мағаз:

Мінеки, көктем нұры жерге ұласты,
Мейіріммен анаң иіп төсін ашты.
Тілазар я серімас, болмай тентек,
Төсіне махаббатпен төсе басты [1, 88].

Абай да, Мағаз да қара жерді мейірбан анаға балап суреттейді. Ұқсас тақырып, ұқсас мазмұнды екі ақын өз тұрғысымен қарап шеберлік көрсетеді.

Мағаз әр уақыт Абайды оқып, одан жанды түрде үйрене білді. Болмыстың тереңіне Абайша үңіліп, Абайша толғанды. Сондықтан да ақынның қай өлеңінен болсын өзіндік сара із, айқын стиль сайрап жатады. Мына бір өлеңінде Мағаз өз өмірінің бұралаңға толы қилы суретін сызады. Басынан аунап бара жатқан қымбат шағының, асыл өмірінің еріксіз бұғауда өтіп жатқанына налиды. «Барады көлеңкені күн ұзартып» деп мезгілмен бірге таусылып бара жатқан өмірді Абайша суреттеп, айшықты балама жасайды.

Абай:

Көлеңке басын ұзартып,
Алысты көзден жасырса [2, 57].

Мағаз:

Барады көлеңкені күн ұзартып,
Қараймын көкжиекке көз мұнартып [1, 93].

Тұс қиған соң көлеңке басы ұзартыны – жаратылыс заңдылығы, көз көрген болмыс шындығы. Мұндағы көлеңке – өмірдің баламасы. Оны ұзартып ары қарай түн құшағына тұншықтырып жоқ ету уақыт дейтін құдыреттің ісі. Осы әмбеге аян қарапайым шындықты өлең жолына көшіру – ақындық шабыт арқылы орындалады.

Мағаз өлеңінің бұл тармағы мазмұн жағынан Абай өлеңіне ұқсағанымен, дәл көшірмесі емес. Мұны ұлы Мұханның – Мұхтар Әуезовтің сөзімен айтқанда: «ойдың көпшілігі жұрт айтқан болуы мүмкін, бірақ соны басқаша түрде айта білудің өзі қасиет» [3, 122].

Мағаз өлеңінде «барады көлеңкені күн ұзартып» деген бұл тармағындағы көлеңкенің ұзаруын өткен өмірдің символы ретінде алғанымен, өлеңнің тұтас мазмұнында ақын өмірінің өкінішке, арманға толы жан елжіретер суреті бар. Өлеңнің әр жолынан ақын тағдырының айқын ізін көргендей боламыз. 1974-ші жылы түрмеде жүріп жазған ақынның бес шумақтан тұратын тағдырлы жырын бөліп-жармай толық оқиықшы:

Көп құдым қашағанды, қайтты ажар,
Заманым жатырқағыш болды о жар.
Өкініш ордым ылғи, үміт егіп,
Осыны кейінгі ұрпақ бір аңғарар.

Басқан із, бастың бітті артта қалмақ,
Тағдыр жоқ туған күнге қайта бармақ.
Келер күн не дайындап келе жатыр,
Қат-қабат салады сол ойға салмақ.

Барады көлеңкені күн ұзартып,
Қараймын көкжиекке көз мұнартып.
Көңілдің көк дөненін жуасытып,
Келемін ұзақ көштің жүгін артып.

Тас төсек – уайым бейне, ұйқысызбын,
Ой – талғау, үміт – арық, сабыр – тізгін.
Азайған ақыл, қайрат, сынық қамшым,
Қалғаны осы болды қолда біздің.

Ең жақсы бір кітаппын мен сендерге,
Оқып көр, көндім қалай күнелтерге.
Болайын мен не болсам, сен аман бол,
Сандалған түспе ізіме, соңыма ерме [4, 64].

Өлеңнің әр жолы ойға, сырға толы. Онда қоғамның, заманның ақын тағдырына аяусыз салған өшпес дертті жарасы бар. «Көп құдым қашағанды, қайтты ажар» дейді ақын. Жас күнінде тағдырдың мұндай ауыр соққысына ұшырамай тұрғанда асқақ арман, биік мұраттың соңынан алаңсыз жетем деп қуып еді. Заман бір аунап түскенде, енді міне жазықсыздан өмірі босқа өксіп өтіп барады... бұл өлеңді жазғанда ақынның айдауда, түрмеде жүргеніне 16 жылдай болған. Өткен өмірін оймен қыдырған ақын өзінің тұтас тағдырын, жалақор заманның сиқын бес шумақ өлеңге сидырып отыр.

«Заманым жатырқағыш болды о жар» – шындығы мол сөз. Отаным, елім деп ет жүрегі елжіреген ақынды ұққан жоқ. Өнерлі, саналы адамдардың барлығына жау көзбен жатырқай қарайтын керзаман оның алдына кесірін тосты. Күткен үмітім ылғи кері бағып өкінішіме айналып отырды, мені заманым түсінбеді, бірақ, сен ескер келешек ұрпақ дейді ақын.

Мағаздың осындағы үміт, өкініш туралы ойлары да Абай ойымен астасады. Мағаз «Өкініш ордым ылғи, үміт егіп» дейді. Бұл оның басынан кешкен тағдыр суреті. Жүрегіңді

шымыр еткізер осы тірі тіркесте ақынның аңдатып отырған үміті мен өкінішін қалай түсінеміз? үміті – «оны ұйтсем екен, бұны бұйтсем екен» дейтін қара басының қамынан туған тілектер ме? өкініші шы? әлде ол да пенделікке бой алдырған қатардағы қалың қарақұрсақтың бір сүрініп кеткен қате қадамына бола айтқан байбаламы ма? жоқ, мүлде олай емес. Ойлы адамның үміті де, өкініші ондай надандыққа салынған қораштықтан аулақ. Оның үміті мен арманы – келешек ұрпаққа өлмес өнегелі өнер қалдыру еді, соның жолында бар күш-қуатын арнап білек сыбана кірісе бергенде тыныш өмірді ойламаған жерден «соқты да дауыл, бұзды да кетті» (Қ.Аманжолов).

Абай «үміт» сөзін бір ғана мағынада қолданбапты. Соның тағы бірнешеуін талдап көрелік. Себебі осылай істегенде Мағаз өлеңінде айтылған үміт, өкініш сөзінің түкпірін толық көре аламыз ба деймін.

Абай өлеңінде «тірі адамның ісі – үміт» дейді [5, 183]. Үміт тірліктің жай белгісі ғана емес, мағыналы өлшем-бағыты. Тірі адам әйтеуір бір үмітке сүйеніп күн кешеді. Алайда Абайдың айтып отырғаны әйтеуір кеудесінен жаны шықпай, жер басып сүлдесін сүйретіп жүрген бұралқы тіршілік емес. Мағаздың да айтып отырған үміті – алыс қиырды меңзейді. Үміт – келер күннен жақсылық күту, ғылым іздеп, өнер жолына түсу арқылы келешек ұрпаққа өлмес үлгі, мәңгілік мұра қалтыру. Абай айтқандай: «өлмейтұғын артына сөз қалдыру». Үміттің жетер мәресі осы.

Абай: «Көк тұман алдыңдағы келер заман» деген өлеңнің келесі тармағында «үмітті сәуле етіп көз көп қадалған» дейді. Қатардағы көп адамдар үшін келер күннің келбеті бұлғыңыр, не болмағын бір тәңірінің өзінен басқа білмейді. Данышпан Абайдың өзі келешектің қандай боларына болжау айтып сәуегейлік жасамайды. Керісінше шындыққа жүгіне отырып, келер заманды «көк тұманға» теңейді. Ал сол белгісіз дүниені, бейнесіз кеңістікті адам тек үміт арқылы елестетеді. Бүгінгі өмірінің мәнін келешек мұраты арқылы ашады. «Әр заманның өз сұрқылтайы бар» дегендей әр қоғам өз адамын тұлғалайды. Соған сай тауқыметі, бөлек тағдыры болады. Адам алдағы өмірінде өкініш арқалап, сор кешіп өтем деп ойламайды, жүрегіндегі асыл-асыл, асқақ-асқақ армандарды орындауы үшін үмітті тек алдағы күннен күтеді, отанына, еліне сенім артады. Мағаз өлеңінде айтылған үміт, өкініш міне осындайдан туған еді.

Абай: үміт сөзінің мағынасын келесі өлеңінде кеңейтеді. «Алды – үміт, арты – өкініш, алдамшы өмір» дейді. Бұл – тұтас адам тағдыры туралы айтылған мейлінше кең мағынадағы философиялық түйін. Мұндағы өкініш болмай қоймайтын өмір заңдылығы. Өмірдің адам бұза алмас қағидасын ешкім де аттап өте алмақ емес. Абай төртінші қара сөзінде: «...Адам баласы жылап туады, кейіп өледі», – дейді [5, 160]. Адамның жылап туатыны – болмыс, көзтаныс шындық. Ал үміт пен өкініш арасы – тіршілік. Тіршілік ортасы – қуаныш аралас бола ма? тұтас өмір азаппен, жылаумен өте ме? ол заманға да, тәңір басқа жазған жазымышқа да байланысты болады.

Мағаз өлеңінің екінші шумағында өмірдің жалғандығы, өтпелілігі туралы философиялық ой айтылады. Бұл ойын ақын өз тағдырымен байланыстыра отырып, тұтас адам баласының өміріне ортақ идеялармен тұтастырады. Өз өмірінің, қымбат уақытының жазықсыз жаламен текке өтіп бара жатқанын жай байбаламмен жеткізе салмайды. Бұл ойлары Абай өлеңімен бір арнада тоғысып жатыр.

Абай:

«Жас – қартаймақ, жоқ – тумақ, туған – өлмек,

Тағдыр жоқ өткен өмір қайта келмек.

Басқан із, көрген қызық артта қалмақ.
Бір құдайдан басқаның бәрі өзгермек.» [2, 84].

Мағаз:

«Басқан із, бастың бітті артта қалмақ,
Тағдыр жоқ туған күнге қайта бармақ.
Келер күн не дайындап келе жатыр,
Қат-қабат салады сол ойға салмақ» [1, 162].

Бұл екі өлең мазмұны мен ойды бейнелеу ерекшелігі жағынан ұқсастау. Мағаз өз өмірінің сырын өнерде пір тұтып, болашақ жолына бағдар еткен ұстазы Абай сияқты тереңнен толғап, ұлы ойларға ұластырып әкетеді.

Мағаз – Абайды ұстаз, үлгі тұтты. Өнер жолында оның поэзиясынан үйренсе, өмірде Абай сөздерін әрдайым тура жолға салып отыратын бағдаршы етті. Жалғаннан жала жабылып, басына күн туғанда Абай сөзімен өзін сабырға шақырды. Қиын күнде адастырмас, ар жолынан тайдырмас темірқазығы Абай деп білді. Заман, қоғам шындығын жырласа да, табиғат суретін салса да Абайша толғанып, шым тереңге бойлады. Қазақ ақындарының ішінде Абайды жақсырақ таныған, және жақындап барған адамның бірі – Мағаз Разданұлы деп айтуға болатындай. Өйткені оның көп өлеңдерінің жазылу стилі, ой биіктігі жағынан Абаймен үндесіп жатқандығы дәлел болады.

Мағаз «Соңғы нүкте» атты өлеңінде қоғамдық өзгеріс пен адамдар санасының оянуына ілесе езілген халықтың азаттыққа шығып, теңдікке жете бастағанын суреттейді. Және оны өз басындағы жайлармен, өзі көріп қаныққан объективтік дүниемен бауырластыра, жымдастыра бейнелейді. Ақын болмыс суретін құрғақ баяндап беруден мүлде аулақ. Өр ойын ұлы ұстазы Абай сияқты астары қалың сөз-образбен жеткізеді. Аталған өлеңнің алғашқы шумағы былай беріледі:

Құдай куә шайтаннан көп кішімін,
Дегенмен буырыл тартқан кішімін.
Өзімменен заманы бір жылдардың,
Асырадым сырттанын да күшігін [6, 58].

Өлеңді желдіртіп оқи салмай, ішіне үңіліп көңіл аударған адам оның әр тармақ, әр сөйлеміне әлдеқайда терең мағына сиғызып отырғанын байқайды. Мағаз өлеңінің бірінші тармағын «...шайтаннан көп кішімін» деп алады. Біз мұны ақынның тек ұйқас үшін ғана қосарлай салмаған сөзі деп білеміз. Осы «ШАЙТАН» сөзін Абай да бірқанша рет қолданған. Осы арада Абай философиялық ұғым дәрежесіне көтеріп қолданған бұл сөздің мәнін сәл кеңірек таратып айтқанды орынды көреміз.

Әсілі шайтан – алланың өзі ерік беріп жаратқан періштелерінің бірі еді. Аллатағала періштелерді (менің ойымша да шайтан періштеден бөлініп шыққан) оттан жаратады да, оларды биікте – көкте тұруға ұйғарады. Сосын бір періштені өзі топырақтан жасап жерге түсірген адамның қамқоршысы болып соған бағын (иман келтір) дейді. Бірақ әлгі менменшіл періште «мен оттан жаралған тұрсам, не үшін топырақтан жасалынған адамға бағынуым керек» деп өзін жаратқан аллаға қарсы келеді. Сонымен ібіліс атанған бұл періштені аллатағала адамдар арасына қуып жібереді. Алайда алланың қаһарына ұшырап

періштелер арасынан қуғындалғанымен, шайтан атанған бұл періште жаратушыдан ақырзаманға дейін адамдар ісіне араласып, азғындық жасауға рұхсат алады. Сондықтан алланың рұхсат-қалауымен болған шайтанның (ібілістің) әрекеті алланың өзіне қарсы әрекет емес, қайта адамға қатысты. Адамдар арасына келген шайтан ұясын – адамның жүрегіне, жанына (көңіл. ниетіне) салады. Іс жүзінде шайтанның қызметін алланың өзі берген. Ол адамның шешуге ақылы жетпейтін алланың мәңгілік жұмбақтарының бірі. Шайтан – адам табиғатын ашып беретін сыншы. Шайтан – адам табиғатының сырын ашуға көмектесетін алланың ерекше жаратындысы. Ал ендігі шайтан не үшін адамға қастандық жасаушының – азғырушының символына айналды дегенді жобалап айтсақ, шайтан (тегінде, шайтан да періште) өзінің мекенінен қуаланғандығын адамдардан көріп, оларға өмір бойы өштесіп кеткен. Сондықтан оның әрекеттерін шайтандық іс деп атаймыз. Адамдардың ізгі істерінен зұлымдық артығырақ түсіңкіреп жатса шайтанның көбірек иектегенінен яғни оның жеңе бастағанынан дерек береді. Ал адам баласы шайтанның қосшысы болып кетпей, шайтаннан алыс болудың, одан сақтанудың жолын іздейді, қорғаушысына (періштесіне) сүйенеді. Адамды шайтанға жығып беретін (шайтанмен дос, қолдас ететін) нәрсе – оның білімсіздігінен, көкірегін қараңғылықтың басуынан болады. Шайтан – жамандықтың иесі болса, оның қарсы жағында ізгілік иесі – періште тұрады. Адамдарды албастының (шайтанның) басуынан, жеңіп кетуінен қорғайтын қорғаушы – періште. Ол адамдардың жүрегін ауық-ауық кірден тазалап, игі іске ынтықтырып тұрады. Демек «шайтан – зұлымдықтың баламасы» [7, 63]. Адам санасына шайтан көбірек қараңғылық түсірсе, ол шайтанға ілеседі. Шайтандық жасайды яғни шайтанның нұсқағанын істейді. Мұны қазақша айтқанда жаманшылыққа жол ашады. Мағаз өлеңінде «...Шайтаннан көп кішімін» деп отырғаны өзін түрлі жамандықтардан аулақпын дегені. Шайтандықтың көбейтушісі – надандық. Ал Мағаз сияқты рухани дүниесі бай адамдар шайтандықты маңына жолатып, жүрегінен ұя бермейді. Сондықтан қалай айтсақ та Мағаз бұл жерде алысқа құлаш сермеп, ойшылдығын танытып отыр.

Жоғарыда, «шайтан» сөзін Абай да бірқанша жерде қолданған дедік. Енді соған мойын бұрайық: Абай «Қартайдық, қайғы ойладық...» деп басталатын 12 шумақтан тұратын өлеңінде біреу емес, бірқанша ойларын ұсынады. Өлеңінің басқы шумақтарында адамның тууы, қартайуы, өлуі сынды жаратылыстық заңдылығын айтса, одан кейінгі жерлерінде өнер үйреніп, ғылым-білім іздеу, жалқаулықтан тыиылып адал еңбек ету сияқты адамдық қасиеттерді сәдеттей келіп, ел жақсысы атанып атқа мінгендердің өз нәпсісінің жетегінде кетіп шайтандық жолға түскенін сындайды. Шайтанның жетегінде кету – надандықтың кесірінен, ғылым-білім жоқтығынан болады. Ел билеуге құмартқан пысықтардың надандығынан ел азды, салт бүлінді дейді Абай. Сондықтан осы өлеңінің соңында Абай:

Ел бұзылса, салады шайтан өрнек,
Періште төменшіктеп, қайғы жемек.
Өзімнің иттігімнен болды демей,
Жеңді ғой деп шайтанға болар көмек [2, 52].

Елдің бұзылуы – жамандықтың жайылып өріс алуы яғни шайтандықтың еркіндеп еніп, тайраңдап өрнек салуы. Бір сөзбен түйіндеп айтқанда, шайтанның салған өрнегі – түрлі жамандықтардың жиынтық аты. Оған Абай өлеңінде сындап отырған барлық жамандықтар кіреді. Сондықтан Абай елді бұзатын нәрсе – Шайтандық. Содан сақтанбақ,

арылмақ керек дейді. Осы өлеңнің екінші тармағында «періште төменшіктеп, қайғы жемек» делінеді. «Тегінде қайғы жеу – періштеге емес, ол адамға тән қасиет» [8, 23]. Шын мәнінде иіні түсіп төменшіктеп, қайғырып отырған періште емес, адам. Адам болғанда да надандық кебін киген көнкеуделер емес, ішкі дүниесі біліммен нұрланған қайғы жей білетін (қайғы – тереңдіктің символы) парасат иесі. Сондықтан бұл арада Абайдың астарлап отырғаны өзі секілді – Мағаз айтқандай «шайтаннан көп кіші» тұратын адам. Періштенің қайғы жеуін – рухани тазалықты, тереңдікті білдіретін философиялық концепция ретінде қарауға да болады. Неге десеніз, «қайғы – адамның дүниеге көзқарасының, рухани кеңдігінің өлшемі» [9, 227]. Адамдар көбінде кемшіліктерін өздерінің надандығынан туып отырғанын білмей, шайтандықтың азғырындысына айналады. Өлеңнің соңғы тармақтарының түйіні де осыған келіп тоқтайды. Абайдың бұл өлеңінде таратып айтылар астар көп мәнді меңзейді. Алайда дәл осы жерде Абай өлеңіне байланысты айтылған періштенің қайғысы мен шайтанның дүниетанымы туралы сөз астарын қазбаласақ, атымызды тым алысқа айдап алатын сияқтымыз. Сондықтан тақырыбымыздан бұра тартар әңгімені, талдауды осымен доғара тұрайық та, негізгі мазмұнға көшейік.

Мағаз Абайдан үйренгенде екі жақтан – нақтылап айтқанда өлеңнің тысқы өрнегі мен ішкі тереңдігі жағынан бірдей үлгі алды. Алғашқы өлеңдерінде сыртқы формалық жақтан еліктеу біршама басымдырақ болса, ал жасампаздық жақтан әбден толысып, қалыптасқаннан кейінгі шығармаларында ішкі тереңдік басымдық орын алады. Әр ойын Абайша салмақтап, алысты аңдатуға күш салғаны анық аңғарылады. Жоғарыда мысалға алған «Өнердің жақсысы» (1949 ж.), «Кел өспірім жас ұлан» (1948 ж.) өлеңдері Мағаздың 24-25 жасында жазған алғашқы өлеңдері болғандықтан өлеңнің идеялық жағынан да, сырт құрылысы жағынан Абайға еліктеп, соның ізімен ғана кетіп қалғаны анық байқалады. «Мағаз өлеңдері негізінен дәстүрлі қара өлең ұйқасымен келеді» [10, 86]. Тек алғашқы үйрену, еліктеу сатысында тұрған кезінде Абай жасаған өлшем-өрнектермен жазып көрген өлеңдері де кездеседі. Бірақ бұлары онша сәтті шықпаған. Мысалы, «Кей кезде көңілің» (1949 ж.), «Мақтанам» (1951 ж.), «Желікпей жақын кел» (1956 ж.) сияқты бірқыдыру өлеңдері алты буынды болып келеді. Мұндай алты немесе сегіз буынды өлеңдер Абайда көп ұшырайды. Салыстырып көрсек:

Абай:

Қызарып сұрланып,
Лүпілдеп жүрегi.
Өзгеден ұрланып,
Өзді-өзі керегі.

Аяңдап ақырын,
Жүрекпен алысып.
Сыбдырын, тықырын
Көңілмен танысып. [2, 44].

Мағаз:

Азыңа-ақ желігіп,
Еңтігіп еліріп.
Надан деп басқаны,
Қарайсың жерініп.

Өзіңді танымай,
Деміктің жаным-ай.
Нан илеп кеудеңмен,
Сөз қойды жарымай. [1, 64].

Бұл – Мағаздың алғашқы қаламсынау өлеңдерінің бірі. Өлеңнің құрылыс жүйесі – ұйқас, буын, екпін, ырғағы жағынан мысалға келтіріліп отырған Абай өлеңіне ұқсайды. Ал «Балшық мола» атты мына өлеңінің құрылысы Абайдың «Бай сейілді» деп басталатын өлеңімен бірдей шыққан. Ақын өлеңін ұлы ұстазы Абай жасаған өлшем-қалыпқа сала отырып, өз ой-өрнегін төккен.

Абай:
Бай сейілді,
Бір пейілді-
Елде жақсы қалмады.
Елдегі еркек
Босқа селтек
Қағып, елін қармады.

Жөнді-жөңсіз,
Сөз – теңеусіз,
Бас пен аяқ бір қысап.
Ұрысса орыс,
Елге болыс
Үйден үрген итке ұқсап [2, 76].

Мағаз:
Балшық мола
Саған бола,
Тастап келдік біз жолды.
Келіп кеткен,
Тауап еткен
Күндеріміз көп болды.

Келген кезде
Мейлі сезбе,
Мейлі сезін бір есеп.
Біздер үшін
Құрметтісің,
Әйтпесе біз келмес ек [1, 36].

Мағаз бен Абайдың өлеңін қатар қойып салыстырып отырғандағы себебіміз – ол алғашқы жасампаздық жолынан бастап ұлы Абайдың тәжірибесін бойына сіңіре отырып, поэзияда өзіндік мәнер-машығын тауып стилдік ерекшелігін қалыптастырғандығын баса айту болатын. Жоғарыда біз Мағаздың Абай поэзиясынан екі жағынан яғни біріншіден,

формалық жағынан – өлшем-өрнегінен; екіншіден – аз сөзбен көп ойды бейнелейтін ішкі тереңдігінен үйренді дедік. Осы ойларымызды ары қарай толықтыра түсу үшін келесі кезекте Мағаздың ақындық туралы көзқарастары мен Абайға арнаған өлеңдеріне азырақ тоқталамыз.

Мағаз Разданұлы «Ақын және жыр» атты өлеңінде ақын тағдыры және оның қызметі, поэзия құдыреті мен сыр-сипаты хақында ұзағырақ сыр толғайды.

«Ақын кім? сөнбес жұлдыз, тұтас дәуір,
Қысқы аяз, жазғы шуақ, күзгі дауыл.
Өлмес жан, өшпес рух, осы үшін

Сөз қозғау дәтің жетіп қандай ауыр» [11, 164], – деп ақынның рухани образын жасап, статусын анықтайды. Ақын табиғаты мен ақындық өнер жайында әуелден қалыптасқан әркімнің өзіндік жеке пікірлері болатыны рас. Оқушы жұртшылық Мағаздың беріп отырған бұл анықтамасын да жалпы ақындыққа қатысты қалыптасқан бұлжымас теория деп емес, автордың жеке пікірі деп қабылдайды. Дегенмен осы тектес пікірлердің бас түйісер тұстары да жоқ емес, олардың сарқып құяр сағасы – ақындық дегеніміз ой-сезім, парасат жағынан қарапайым адамдардан озғын, өзгеше болмысықа ие жандар.

Қазақ әдебиетінде ақындық табиғат пен өлең сөздің теориясын кемелді түрде түсіндірген теорик, әдебиеттанушы ғалымдарымыз жетерлік. Ең қызығы, әдепкі жағдайда, ешкім де әліге дейін өлеңге Абайдан артылтып өлшем, сын айта алмағандай, Абай нұсқаған сол тұсқа кідіріп жалтақтай беретініміз бар. Әйтеуір, осы жағынан келгенде Абайдың сөзі бұзылмас берік қорған, таусылмас азық болып келеді. Өлең деген не деген сауалға Абай: «Өлең деген әр сөздің үйлесімі, сөз қосарлық орайлы жарасымды» [2, 41] деп келеді де, оған қойылар «тілге жеңіл, жүрекке жылы тііп, теп-тегіс жұмыр келсін айналасы» деген өлшем-талабын ұсынады. Қазақтың танымындағы ақындықтың қадыр-қасиеті туралы да құр қалдырмай, айтарын жеткізе айтып (жазып) кеткен. Сөйтіп, біз іздеген, және әркім-әркім өзінше көзқарас айтқан мәселелердің бәріне де Абай тегіс жауап беріп қойыпты.

Әлбетте, осы маңынан табылып отырған Мағаз ойын да осалға балай алмаймыз. Мысалы аталған өлеңнің мына бір шумағына зер сала кетейікші... «Өлеңді өнер деп білген жан ешқашан оны ермек санап, көңіл қошын басудың құралына айналдырмайды» [12, 165]. Абайша түсіндірсек: ер жақсысы түбі терең сөз жақсысын тани да, келістіре де біледі, асыл сөзін «көр жерге» жұмсап қасиетін қашырмайды. Осы ойдың желісі Мағазда былайша өріледі:

Тәттінің санасызға дәмі кермек,
Сезілер ойы кемге өлең ермек.
«Не арзан – өлең арзан» деп жүргендер,
Қымбатқа қалай, қайтып баға бермек? [11, 176].

Қай заманда да ақиқатты айтушыларға тосқауыл аз болмаған ғой!? әсіресе кешегі тарылған заманда ақын, жазушы аталатын елдің маңдайға басар адамдары алдымен қуғын-сүргін көрді. Оқтың ұшына бірінші болып солар ұсталды. Олардың жазығы — туған елін, халқын сүйгені, шындықты айтып, ұлы өнер тудыруы еді. Амал нешік? надан қоғам – қашанда парасатты жандарды көзге шыққан сүйелдей көріп, оны ортасынан аластауға

қолынан келген барлық қаскүнемдік әрекетін жасайды. Тарих бәрін дәлелдеп келеді. «Тілге кісен салып», «Кітапты соттаған» [13, 46] қоғамның ешуақытта да оңбайтындығын уақыт өзі шындыққа шығарды. Адамдар жүрегіне сәуле шашатын парасат иесі ақын-жазушылардың соңына шырақ алып түсіп, «қасақана қолмен трагедия жасау – бірер адамның жеке басына келген апат емес, бүкіл бір ұлттың тағдырына жасалған зорлық-зомбылық есептелінеді» [14, 35]. Мағаз өлеңінің аңдатып отырғаны да міне осы түс.

Бейшара не көрмеді пақыр заман,
Басына түскен талай ақыр заман.
«Сор шекпей бақыт жоқ» деп ақын сонда,
Күреске жері бар ма шақырмаған.

Дүниенің сәл жамалса жарықшағы,
Жанданып оңалғандай қамшы табы.
Жұлдызы оң, жақсы күннің жаршысындай,
Бәрінен бұрын көнген ақын тағы.

Қара жер мыс қазандай қойған асып,
Қайнады бірде баяу, бірде тасып.
Бақыттың, сордың да әйтеу алдында ақын,
Келеді бірге жасап жағаласып.

Ақынның ақ көңілге тілі тәтті,
Өзімшіл қазымырға тиер қатты.
Екі ұрты біреуі бал, біреуі у,
Тағдыры ақынды өстіп зор жаратты [15, 177].

Өлең – көңілдің күйі десек, бұл өлеңдерінен де Мағаздың өзі кешкен өкінішті өмірінің ізі білінеді. Мағаз – өмір тауқыметін өзі тұстас адамдар ішінде көбірек тартқан жан. 21 жылдық түрме өмірі ақынға көп нәрсенің сырын ұқтырып қана қойған жоқ, оның жүрегіне жазылмастай жара салды. Өлеңдеріне әлсін-әлсін сол заманның сағымы түсіп, көңіл күйі кірігіп кете беретіні осыдан.

Мағаз өмірде де (басына қиындық түскен сол кезеңдерде), өнерде де Абайды ұстаз тұтып, Абай сөзін әр уақыт басшылыққа алып отырды. Соның куәгері – Абайға арнаған өлеңдері. Өнер жолына қадам қойып, жаңа бастап жазып жүрген кезінде де алғашқы жырын Абайға арнапты. Сол жырларының бірпарасы мынау:

Абайды мен жасымнан өстім тыңдап,
Деген ол – екі нәрсе сыр мен сымбат.
Сыр – іші, сымбат – сырты, сол себепті,
Жақсының өзі тұлға, сөзі қымбат.

Көмулі қазына екен Абай сыры,
Симайды деп айтуға «көптің бірі».

Бұл екен он мың жылдар кетседе өтіп,
Бәрінде жеті күннің Абай тірі.

Алаштан Абай туған мен де туғам,
Сол үшін жасқанғам жоқ айғай-шудан.
Семейдің суын қазақ «зәмзәм» десе,
Бетімді Қара Ертістен менде жуғам.

Ең әсерлісі – аурухана төсегінде жатып, жарық дүниемен қоштасар сәтінде де ауызға алғаны Абай сөзі екен. Ең соңғы жазған өлеңін де Абайға арнап жазыпты. Сол соңғы өлеңі «Ой тәңірі» деп аталады. 13 шумақтан тұратын өлеңінде Мағаз Абайды күллі қазақтың мақтанышы, адамзаттан асып туған данышпан деп бағалайды. Сол айтулы өлеңнен бірер шумақ оқиық:

Мықтыға аты мәшһүр жүрмес талас,
Абай бір жемісі мол аласа ағаш.
Бір жұлдыз аспанынан жанып туып,
Төрінің кетік жерін толтырды алаш.

Абай тек ақын емес, ой тәңірі,
Айтуға асқақ үкім жетті әмірі.
Арқауын көркемөнер ширатар да,
Болмады муза алдында әрі-сәрі.

Төске өрлеп барған сайын алыстады,
Қай оймен оза шауып таныспады?!
Дүние мойындайтын болды әмірі,
Шығыстың аты әйгілі данышпаны.

Өңіменің түп түйініне келсек, Мағаз Разданұлы – тынымсыз ізденумен өткен суреткер ақын. Абай, Шәкарымдердің поэзиясымен ғана емес, қазақтың фольклорлық және жыраулық әдебиетін де, XX ғасырдың басындағы алаш қайраткерлерінің еңбектерімен де жақсы таныс болған.

Қорытынды

Қорытып айтқанда, Мағаздың өнер жолына түсуіне үлкен игі ықпал еткен, және өмірде де, ұстаз тұтқан адамы Абай болды. Мағазға әкесі алғаш оқуға ұсынған кітап – Абай Құнанбайұлының өлеңдер жинағы еді. Мағаз әкесінің қадағалап түсіндіруі бойынша бұл кітапты әр уақыт қолынан тастамай оқиды, көп жерін жаттап алады, өлеңнің терең мағынасына бойлауға құлшынады. Мағаз 1939 - 1940 жылдары Сарсүмбедегі педагогикалық мектепте (Мұғалымдарды тез жетістіру күрісі) оқып жүргенде, бұл кітапты өзгелердің де оқуы үшін толық көшіріп шығады. Осыдан бастап Абайды өмірлік рухани ұстазы етеді. Алғашқы өлеңдерін де Абай үлгісіне салып жазады.

Мағаздың тұтас жасампаздығынан өз өмірі, яғни адам өз кескінін айнадан көргендей анық көрініп тұрады. Оның өмір жолы бір сыдырғы мамыражай тыныш өмір болған жоқ.

«Асты-үстіне түсіп» дегендей тым орнықсыз аласапыран қоғамдық жағдайға дөп келді. Шытырманды, соқпақты өмір кешті. Жазушының шын ойшыл суреткерге айналуы үшін оған тек талантты болу жетіспейді, күрделі тағдыр кешу керек сияқты дейтін сөз бар. Мүмкін бұл өмір шындығына сүйеніп шығарылған даналық тұжырым болар. Мағазды философ еткен де, гуманист күрескер еткен де оның қилы-қиян тағдыры. Барлық қазақ ақындары Абайдан үлгі алды, бірақ Абайдан үйренгеннің бәрі мықты ақын болып кеткен жоқ. Мағазды ақын еткен – оның драмалы тағдыры. Қиянатшыл заманның зорлық-зомбылығын көп көріп, «жүрегі қырық жамау» (Абай) болған ақынның өлеңдерінде тек өз күйініші ғана орын алған жоқ, оның халқының тағдыры туралы жиы толғанып, ақиқат, әділет, адамшылық жайына көбірек қалам жүгірте беретіні де содан еді. Сондықтан да, Мағаз Разданұлының ақындық ерекшелігін тереңірек барлап байыптағанда байқайтынымыз – шығармашылығының айқын бір қыры болып тағдыры жатса, енді бір жағында – ақиқат жолында күрескен өршіл ақынның асқақ тұлғасы, ажал алқымдап келген қиын сәттерде де өзінің сабырын жоғалтпайтын, адамшылық жолынан адаспайтын маңғаз бейнесі көрініп жатады. Мейлі қай тақырыпты қаузаса да өлеңінен өзімен тұстас жылдардың суреті көрініп тұрады. Уақыт, тарих, заман, қоғам, адам тағдыры жайындағы терең толғаныстары өзі басынан кешкен кезеңнің астан-кестен аласапыран жайымен астасып жатады.

Мүдделер қақтығысы, алғыс айту және қаржыландыру туралы ақпарат

Мақалада мүдделер қақтығысы жоқ.

Әдебиеттер тізімі

1. Мағаз Разданұлы. Асылар толғауы. - Күйінің: Үлге халық, 1982. - 135 б.
2. Құнанбайұлы А. Абай шығармаларының екі томдық толық жинағы, I-том. – Алматы: Жазушы, 2005. – 296 б.
3. Әуезов М. Абай Құнанбаев. Монография. – Алматы: Санат, 1995. – 320 б.
4. Мағаз Разданұлы. Ұақытқа жауап. - Бейжің: Ұрталық Ұлттар, 1984. - 110 б.
5. Абай Құнанбайұлы. Абай ақылалары. - Бейжің: Ұрталық Ұлттар, 2008. - 250 б.
6. Мағаз Разданұлы. Метің. - Күйінің: Үлге халық, 1998. - 147 б.
7. Есім Ғ. Хакім Абай. Монография. – Астана: Фолиант, 2012. – 395.
8. Дерек Джонстон. Философияның қысқаша тарихы: Сократтан Дерридаға дейін. – Алматы: Ұлттық аударма бюросы қоғамдық қоры, 2018. – 216 б.
9. Реми Хесс, Философияның таңдаулы 25 кітабы. – Алматы: Ұлттық аударма бюросы қоғамдық қоры, 2019. – 360 б.
10. Мидхат Мағазұлы. Белестер белгісі. - Бейжің: Ұрталық Ұлттар, 2000. - 380 б.
11. Мағаз Разданұлы. Тағдамалы шеармалары. - Ұрмжы: Шинжияң халық, 2016. - 420 б.
12. 南帆. 文学理论. 北京: 北京大学出版社, 2008. 306 页.
13. 罗根泽. 中国文学批评史. 上海书店. 2003 年版. 74 页.
14. 费鹏. 新世纪长篇小说的历史现象. 吉林: 东北师范大学, 2019 年 134 页.
15. Мағаз Разданұлы. Босаға. Ұрмжы: Шинжияң халық, 1998. - 120 б.

Традиции Абая в стихах Магаза Разданулы

Аннотация. В статье изучается творческий путь Магаза Разданулы, манера выражения, перенятая у Абая. Цель исследования – раскрыть нераскрытые грани творчества Магаза – талантливого поэта, одного из основоположников казахской литературы в Китае. Описывая в своих стихах нелегкую жизнь, которую он пережил, он раскрывает историческую и социальную реальность китайского общества 1930-1980-х годов. Для достижения этой цели анализируются его поэтические книги «Асулар толғауы», «Уақытқа жауап», «Босаға», «Ертен». Изучение мастерства и глубины стихов Магаза, особенно на примере Абая, представляет собой сравнительный анализ стихов двух поэтов. Для укрепления теоретической базы исследования в качестве метода исследования использовались научные выводы зарубежных писателей и философов Дерек Джонстона, Реми Хесса, Нань Фаня, Ло Гэньцзы, Фэй Фэна, а также отечественных ученых М. Ауэзова, Г. Есима и др. Научно-практическое значение статьи заключается в том, что результаты исследования дают материальную основу для поэтических произведений М. Разданулы. Новизна и результаты исследования заключаются в том, что пример Магаза, взятый у Абая, подвергается сравнительному анализу. Оно призвано раскрыть искренность и философский смысл судьбоносных стихов поэта, рожденных в тюрьме. Показаны также историческое значение и современная картина произведений Магаза, рожденных в тюрьме, и они рассматриваются во взаимосвязи с трудной реальностью, пережитой поэтом.

Ключевые слова: Магаз Разданулы, поэмы, пример Абая, философская глубина, исторический фон, художественное мастерство.

T. Kadyl

R.B. Suleymenov Institute of Oriental Studies, Almaty, Kazakhstan

Tradition of Abai in the poems by Magaz Razdanuly

Abstract. The article examines the literary evolution of Maghaz Razdanuly and the influence of Abai's legacy on his work in both content and form. A prominent figure in Kazakh literature in China, Maghaz depicted the historical and social realities of Chinese society from the 1930s to the 1980s through his poetry. The study aims to reveal previously unexplored aspects of his creative output by analyzing poetry collections such as *Asular Tolgaui*, *Uaqytqa Zhauap*, *Bosagha*, and *Erten*. A comparative analysis with Abai's works highlights Abai's impact on Maghaz's poetic philosophy and style. The research draws on insights from foreign scholars like Derek Johnston, Rémi Hess, and Nan Fan, as well as Kazakh thinkers such as Mukhtar Auezov and Garifolla Yesim, to deepen the theoretical framework. Particular attention is given to the philosophical richness of Maghaz's prison poetry, shaped by personal hardship and historical turmoil. The study concludes that Maghaz Razdanuly continued and enriched Abai's literary tradition, with his works offering both historical insight and contemporary relevance.

Keywords: Maghaz Razdanuly, poetry, Abai's influence, philosophical depth, historical context, artistic mastery.

References

1. Razdanuly M. Asular tolgaуy [Collection of poems] (Ili people, Kuytin, 1982, 135 p.) [in Chinese]
2. Kunanbaiuly A. Abai shygarmalarynyn eki tomdyk tolyk zhinagy, 1-tom [Abai's two-volume complete collection of works, Volume I] (Zhazushy, Almaty, 2005, 296 p.) [in Kazakh]
3. Auezov M. Abai Kunanbaiev [Abai Kunanbaiev] (Sanat, Almaty, 1995, 320 p.) [in Kazakh]
4. Razdanuly M. Uaqytqa zhauap [Response to Time. Collection of Poems] (Central Nations, Beijing, 1984, 110 p.) [in Chinese]
5. Kunanbaiuly A. Abai akylialary [Abai's Auliyas] (Central Nations, Beijing, 2008, 250 p.) [in Chinese]
6. Razdanuly M. Yerten [Tomorrow] (Ili people, Kuytin, 1998, 147 p.) [in Chinese]
7. Esim. G. Kakim Abai [Hakim Abay] (Foliant, Astana, 2012, 395 p.) [in Kazakh]
8. Johnston D. Filosofianyn qysqasha tarihy [A Brief History of Philosophy], Sokrattan Deridaga deiin [From Socrates to Derrida] (National Translation Bureau Public Foundation, Almaty, 2018, 216 p.) [in Kazakh]
9. Remi Hess. Filosofianyn tандаулы 25 kitaby [25 Selected Books of Philosophy], (National Translation Bureau Public Foundation, Almaty, 2019, 360 p.) [in Kazakh]
10. Razdanuly M. Belester belgisi [The Sign of the Wise], (Central Nations, Beijing, 2000, 380 p.) [in Chinese]
11. Razdanuly M. Tandamaly shygarmalary [Selected Works], (Xinjiang People, Ürimshi, 2016, 420 p.) [in Chinese]
12. Nan Fan. Un shue li lun [Literary Theory] (Beijing University Press, Beijing, 2008, 306 p.) [in Chinese]
13. Luo Genze. Zhoñ go un shue pi piñ shy [History of Chinese Literary Criticism] (Shanghai Bookstore, Shanghai, 2003, 74 p.) [in Chinese]
14. Fei Peng. Shin shy ji shañ fian shao shuo li shy shian shiañ [Historical Imagination of Novels in the New Century] (Northeast Normal University, Jilin, 2019, 134 b.) [in Chinese].
15. Razdanuly M. Bosaga [Bosaga], (Xinjiang People, Urumchi, 1998, 120 p.) [in Chinese]

Автор туралы мәлімет:

Талдаубек Қадыл – PhD докторы, Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институты, Алматы, Қазақстан. E-mail: taldaobekashimhan@gmail.com, ORCID: 0009-0007-3224-9555.

Taldaubek Kadyl – PhD, R.B. Suleimenov Institute of Oriental Studies, Almaty, Kazakhstan. E-mail: taldaobekashimhan@gmail.com, ORCID: 0009-0007-3224-9555.

Талдаубек Қадыл – доктор философии (PhD), Институт востоковедения имени Р.Б. Сүлейменова, Алматы, Казахстан. E-mail: taldaobekashimhan@gmail.com, ORCID: 0009-0007-3224-9555.

Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).